

ROZHLEDY

JIŘÍ KRYSŤÝNEK

WOLLMANOVA KNIHA O PROBLEMATICE SLOVANSTVÍ

Poslední knižní monografie Franka Wollmana,¹ kterou autor důstojně dovršil své rozsáhlé a podnětné vědecké dílo, je prací v současné literárněvědné slavistice do značné míry ojedinělou, a to nejenom bohatstvím a závažností materiálu, impozantní šíří záběru, ale především také hloubkou a pronikavostí analýz, břitkostí polemiky, ostrostí netradičního pohledu a kritického přehodnocení i velkorysostí jednotlivé koncepce. Kniha podává přehled, zhodnocení a rozbor všech proslavanských a protislovanských akcí, hnutí, plánů a programů v období před a po roce 1848. Úsilí o vyšetření vzájemných vztahů a souvislostí slovanských programů a koncepcí u různých národů a skupin je velké plus Wollmanovy materiálově i myšlenkově bohaté knihy.

Jistým nedostatkem práce je, že kniha postrádá vysvětlující úvod, jímž by odborně nezasvěcený zájemce byl uveden do základní problematiky, jak právem vytkl už V. Záček, (*Frank Wollman o slavismech a antislavismech za jara národů*, Slovanský přehled 54, 1968, str. 479). Wollman považuje ovšem svou poslední knihu za pokračování svého *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů* (1958) i některých jiných starších studií; z toho důvodu nepochybně vypustil i obširnější úvod. Není sporu o tom, že obě knihy, *Slavismy* stejně jako *Slovanství*, jsou práce náročné, předpokládající u čtenáře značné předběžné znalosti slavistické i obecně historické.

V I. kapitole *Mickiewiczův mesianismus slovanský* (7–44) navazuje Wollman v hodnocení Mickiewiczových názorů na slovanství a Slovanstvo na Tadeusze Stanisława Grabowského, Leona Płoszewského² a Henryka Batowského,³ jde však dále a hlouběji než jeho polští předchůdci, odhaluje nedostatky Mickiewiczovy slovanské filosofie a historiosofie formou jemnou, ohleduplnou, ale přísně objektivní a rozhodnou, jak to nemohl udělat Grabowski, Płoszewski a konečně ani Batowski s ohledem na zvláštní postavení národního věšce, jaké Mickiewicz zaujímá v politické i kulturní historii Polska, ačkoliv Batowski sám se nejméně přiblížil k objektivnímu hodnocení, oproštěnému od tradiční glorifikace a heroizace.⁴ Výrazně je ve Wollmanově práci dokumentováno zejména Mickiewiczovo nesprávné

¹ Frank Wollman, *Slavismy a antislavismy za jara národů*. Praha 1968, Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 496 stran.

² Srov. sérii Grabowského článků v časopise Tygodnik Powszechny (1954–1955) a Płoszewského komentář v knize A. Mickiewiczze, *Literatura słowiańska*, I–IV, 1955.

³ Henryk Batowski, *Mickiewicz jako badacz Słowiańszczyzny*, Wrocław 1956.

⁴ Srov. mou recenzi Batowského knihy ve Sborníku prací fil. fak. Brno, 1956, D 3, str. 152–155.

chápaní a interpretování českých kulturních poměrů, jeho naprosté nepochopení hustitvů a českobratrství (Komenských!), mimo jiné též nepřesný a někdy přímo zásadně chybný výklad různých soudobých variant českých a slovenských slavismů. Wollman tu navazuje také na některé své vlastní starší práce, zejména na rozsáhlou studii „*Somnia Mickiewiczii*“ (Slavia 31, 1962, 194–223).

II. kapitola *Austroslavismus mezi mesianismem a tzv. panslavismem* (45–72) konfrontuje názory Mickiewiczovy s vývodů hraběte Leo Thuna, který se v brožurce *Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung* z roku 1842 stal vlastně prvním ideologem austroslavismu, a dále s Kollárovými představami o vzájemnosti a spolupráci slovanské. Je tu zachyceno názorové střetávání tří různých ideologických koncepcí, které se pak v další části knihy projevují jako základní a rozhodující pro dané období, i přes rozmanitost variant a verzí, v nichž se vyskytují. Jádrem kapitoly se soustřeďuje okolo Mickiewiczovy „diskuse s Thunem“, jak to nazval už Batowski, a jeho projevů protikollárovských. Pro Mickiewiczce nebyl pochopitelně přijatelný ani austroslavismus, který stál v cestě obnovení celistvého samostatného Polska, ani nepřesně chápaný kulturní panslavismus Kollárův, který Mickiewicz mylně ztotožňoval s politickým rusoslavismem a panrusismem. Do souvislosti s tím dostane se i brožura druhého Thuna (J. M. Thun, *Der Slavismus in Böhmen*, 1845), rovněž výrazně austroslovanská, dokazující, že mezi oběma bratřenci byly vztahy nejenom rodinné a rodové, ale také názorové.

III. kapitola *Spory o „panslavismu“ ve střední Evropě* (73–90) navazuje bezprostředně na kapitolu předchozí. Východiskem je počín slovenského advokáta Jana Herkela, který r. 1826 uvedl do oběhu termín „panslavismus“, ovšem v jiném smyslu, než jaký mu později byl dán především příslušníky neslovanských národů. Herkel tím tehdy myslil přijetí jednotného všeslovanského jazyka, jehož gramatiku vypracoval ve svém spise *Elementa universalis linguae slavicae*. Dále se v kapitole znovu hovoří o zmíněných již brožurách obou Thunů, k nimž zde přistupuje druhá brožura Lva Thuna *Die Stellung der Slowaken in Ungarn* z r. 1843, překvapující porozuměním pro osud malých slovanských národů v rakouské monarchii. I ostatní brožurková literatura té doby, týkající se slovanských problémů, anonymní i neanonymní, je zevrubně zpracována a rozebrána, takže se rýsuje celkový obraz stavu slovanské ideje ve střední Evropě i obav z domnělého „slovanského nebezpečí“ v době před r. 1848. Zajímavé je tu na listu a memorandu knížete Radziwiłła hr. Lvu Thunovi ukázáno, jak polská magnaterie, jejíž třídní egoismus se ostatně podílel na rozkladu polského státu, jak se až nápadně shoduje s Thunovými názory: politická nezávislost není podmínkou národnosti, stačí kulturní autonomie, založená na národním jazyku a jeho projevech. Ostatně také styky přátel a agentů Czartoryských s Thunem to potvrzují. U Czartoryských byly sice důvody jejich postoje pravděpodobně poněkud jiné než u polsko-litevských Radziwiłłů, ale v zásadě šlo také zde o legitimistický postoj, podporovaný u magnátské rodiny Czartoryských jejich tradicemi rusofilskými, které podobně jako u některých českých legitimistů nešlechtických (např. u V. Hanky) splývají přímo s tendencemi carofilskými.

IV. kapitola *Polská otázka u Marxe a Engelse* (91–100), poněkud anachronisticky sem zařazená, poněvadž se zabývá Marxovými a Engelsovými názory až z r. 1892, ukazuje, jak Marx a Engels se k slovanské problematice dostávají přes Poláky, které jediné považovali za „revoluční“ národ mezi neruskými slovanskými národy. Tento postup a tato premisa zavádějí Marxe a zvláště Engelse často na scénu v hodnocení historie, obecné situace a další úlohy malých slovanských národů, jak je doloženo v dalších kapitolách. Polákům připisovali Marx a Engels velkou úlohu v revolučním hnutí evropském; Marx sám v dopise Engelsovi ze 2. 12. 1856 prohlásil, že všechny revoluce od r. 1789 měří svou intenzitu a životaschopnost na vztahu k Polsku a že Polsko je tak jejich zahraničním teploměrem.

Mnoho místa je věnováno slavismům a antislavismům ruským v rozsáhlé V. kapitole *Slavjanofilství, panrusismus a odpůrci toho v Rusku* (101–169) s řadou subkapitol. Wollman tu hned v 1. subkapitole *Historické místo slavjanofilů a západníků* názorně ukázal ideovou nejednotnost různých slavjanofilských směrů, jejich rozlehlostí názorovou paletou od romanticky naivního patriarchalismu až po politický panrusismus, který však nebyl carskou vládou podporován, jak se u nás někdy v laických kruzích mylně soudí, ale potírán a pronásledován jako škodlivý a nebezpečný. Projevují se tu obavy, aby domněle „zdravý“ ruský organismus nebyl nakažen „ne-

zdravými“ revolučními myšlenkami Západu. Znovu je tu zdůrazněn nezájem ruské carské vlády o osud západních Slovanů, naznačený již ve starších Wollmanových studiích, tentokrát však až drasticky ilustrovan reskriptem ministra Uvarova z r. 1847, jímž se univerzitním pracovníkům přímo zakazuje sympatizovat se západními Slovany, proklámaje se zřeknutí těchto Slovanů, kteří prý byli vždy závislí na jiných, sami nic nevytvořili a jejichž historická existence je prý u konce (str. 110). Slavjano-filský izolacionismus, tak příznačný pro všechny reakčné a staromilsky zaměřené ideologie v carském Rusku v polovině 19. století, vystupuje tu ve zvláště přesvědčivé formě. Stejně tak v pronikavém rozboru konfrontoval Wollman i názorové diference různých odpůrců slavjanofilství, často velmi subtilní. Této pracné, mravenčí analýze jsou věnovány další subkapitoly: *Čestlinskij a družij, Gercen a družij, Ševčenko a družij, Černyševskij a družij*. Wollman tu navázal i na některé své dřívější studie, uveřejněné v rozmezí let 1961–1967 zejména ve Slavii. V subkapitole o Gercenovi polemizuje Wollman s Pustovojtem, který často nekriticky přijímá Gercenovy naivně romantické názory o tzv. „slovanském charakteru“. Vyhraněné revoluční stanovisko je zdůrazněno zvláště u Ševčenka; tento bývalý nevolnický syn to snad měl už v krvi.

Kapitola VI. (*V revolučním období*, 170–313), opět s řadou subkapitol, je obrazem již prudekého střetávání snah o sblížení nebo sjednocení Slovanů se snahami o jazykovou a národní diferenciaci malých i větších slovanských národů v období mnohdy už bouřlivě probíhajících procesů této národní diferenciace. Zcela nezasřené a s plnou objektivitou je tu vyznačen antagonismus polsko-ruský, rusko-ukrajinský i polsko-ukrajinský a ukázány též třídní aspekty toho. Dochází-li k národní diferenciaci, kterou by jeden národ slovanský chtěl nebo mohl ohrozit zájmy jiného národa slovanského, snadno se tu mění „cit slovanský“ v nenávisť a odpor ohroženého slovanského národa vůči druhému slovanskému národu. Ovšem přibuznost slovanská tím nezániká; je to jako v rodinách, kde dochází také často k prudkým konfliktům mezi sourozenci, jakmile se střetnou jejich hospodářské, existenční či jiné zájmy.

Vedle Havlíčka jsou v této kapitole, zejména v 1. subkapitole (*Předbřežnové slavismy a antislavismy*), připomenuty některé méně známé postavy českého obrozeného hnutí, např. Kampelík a Podlipský, kteří pokračovali v děkabristických plánech na vytvoření federace spojených států slovanských, přičemž Podlipský si za konkrétní vzor bral Spojené státy americké. Je zajímavé, že Kampelík přisuzoval hlavní revolučně osvobozenckou úlohu Ukrajincům, od nichž očekával povolení carismu a u nichž po spojení s Poláky spatřoval reálný základ pro celoslovanskou federaci. K těmto názorům přispěly nepochybně i jeho přímé kontakty s Jakivem a Ivanem Holovackým. V této subkapitole je mimo jiné též zdařile konfrontována starosvětská poklidnost a idyličnost integračních teorií kollárovského a šafaříkovského kulturního panslavismu s bouřlivou skutečností nezadržitelné a často v drastických formách probíhajícího procesu diferenciace slovanských národů. Konflikt mezi starými představami a novou skutečností je tu zosobněn přímo v Havlíčkovi, jehož názorové proměny a přeměny jsou do detailů rozebrány se stejnou otevřeností a důsledností, s jakou byly v I. kapitole odhaleny a korigovány omyly Mickiewiczovy. Snad se tu místy Havlíčkovi až křivdí; někdy je posuzován a odsuzován až příliš příkře za nedůslednosti a zveličování, které byly nejenom výsledkem Havlíčkovy neklidné, emocionálně podléhající povahy, ale i bouřlivé, neurované doby, v jejíchž složitých problémech nebylo vždy snadné se vyznat. To, co je dnes plně jasné nám, nebylo ani zdaleka tak jasné před 120 lety. Zde Wollman někdy poněkud anachronisticky přenášá moderní názory a hlediska do 1. poloviny 19. století. Je nepochybné, že Havlíčkovy znalosti slovanské problematiky byly v mnoha směrech velmi povrchní, nepřesné a že Havlíček tyto povrchnosti a nepřesnosti v satirických nadsázkách, ve kterých si líbval, ještě zveličoval. Avšak mějme na paměti, že to byl člověk mladý, v mnohém ohledu ještě nevyhraněný, jemuž tragickým osudem nebylo ani dopřáno, aby plně názorově vyzrál, a kromě toho mu k dokonalému pochopení slovanské problematiky chyběla i patřičná odborná příprava. Správné tu však Wollman připomíná, že termín „panslavismus“ nešel do světa od Němců, jak se Havlíček mylně domnívá, ale od slovenského advokáta Jana Herkla, který tohoto termínu poprvé použil r. 1826. Nezazlival bych však Havlíčkovi nepochopení slovenského jazykového a národnostního osamostatnění. Nepochopili to tehdy ani jiní, mezi nimiž i četní Slovinci, a není tomu ani tak dávno, co pojetí „českoslovenštiny“ jako jediného státního jazyka se dvěma variantami bylo oficiálním pojetím úředním – v dobách první republiky. Přesvědčivě dokazuje Wollman, jak mnozí čeští vlastenci a obro-

zenci (např. Koubek) byli stoupenci austroslavismu už z toho důvodu, poněvadž se obávali, že by Čechům po zániku Rakouska hrozilo poněmčení nebo poruštění. Opo-
menul tu však zdůraznit, že byli také někdejší (např. Jungmann, Marek), kteří se
nebáli „splynutí s ruským mořem“, jak tomu sami říkali, kteří nemohli pochopit,
proč se Poláci bouří proti Rusům, a kteří v jistých fázích svého názorového vývoje
byli ochotni obětovat i češtinu jednotnému spisovnému jazyku všech Slovanů, kte-
rým podle nich měla být ruština.⁵ Hovoří se o tom až v dalších kapitolách a v jiných
souvislostech, zejména ve spojení s názory a plány Stúrovými. U Havlíčka – domní-
vám se – také chvat novinářské činnosti zavinil mnohé nedůslednosti, které mu
Wollman právem vytýká. Některé Havlíčkovy názory in slavici, zejména pokud se
týče jižních a východních Slovanů, nelze ovšem omluvit ani chvatem nebo povrchní
informovaností, jejich nesprávnost a záměrnost je evidentní. Výrazně je mimo jiné
také dokumentováno, jak Havlíček nemohl a ani nechtěl pochopit revoluční slovan-
ství T. Ševčenkova a jemu podobných, protože byl pod tlakem feudálně buržoazního
vystihl, v čem spočívala osudná tragika Havlíčkovy austroslavismu. Wollman bystře
va – on, který měl všechny předpoklady, aby se stal revolučním vůdcem, byl svou
ruskou deziluzí, existenční vázaností, exaltovaným nacionalismem a také ovšem vli-
vem Palackého a Thunových, doveden až do legitimisticky orientovaného austrosla-
vismu. Tradice nevolnického odboje slovanských lidových mas, projevující se i v li-
dové a umělé slovesnosti karpatské oblasti česko-polsko-slovensko-ukrajinské boha-
tou tvorbou s tematikou zbojnickou, zůstávaly Havlíčkovi zřejmě cizí, přestože by
se právě u něho očekával spíše opak.

Jistý anachronismus proniká Wollmanovi také do posuzování jiných autorů, ne-
jenom Havlíčka. Těžko např. vytýkat autorce, skryté pod anagramem TALvJ (Therese
Albertine Louise v. Jacob), která jako dcera carského univerzitního profesora, pů-
vodem Němce, povýšeného carem do šlechtického stavu, r. 1816 opustila Rusko,
různé ideové nedůslednosti, zmatenosti a nepochopení vzájemných vztahů mezi slo-
vesností ústní a psanou, zvláště vezmeme-li v úvahu její pozdější usídlení v USA,
kam se provdala za prof. Robinsona a kde jí chyběl přímý kontakt se slovanským
prostředím a slovanskými záležitostmi.

Mistrné rozbory názorů méně známých proslovanských i protislovanských autorů
z poloviny 19. století seznamují naše slavisty např. s dnes již jen velmi těžko dostup-
nými díly Mickiewiczova nástupce na pařížské Collège de France Cypriena Ro-
berta, jehož kladný, místy až nekriticky nadšený poměr k Slovanům ostře kontras-
tuje s velkoněmeckou nadutostí a omezeností Němce Hefftera, který přichází se
známou, později velmi populární tezí, že Němci jsou předurčeni k tomu, aby si po-
dobili Slovany ve střední Evropě ve jméno západní civilizace a křesťanské osvěty,
jejímiž jsou nositeli. Wollman správně připomíná, že Heffterova kniha *Der Welt-
kampf der Deutschen und Slaven*... z r. 1847, která už tehdy hlásá právo Němců
na znovudobytí domněle starých německých území v Evropě, se stala předchůdkyní
Hitlerovy knihy *Mein Kampf*.

Nestvůrná skutečnost vyhlazovacího protislovanského boje za nacistické éry do-
kazuje výmluvně, kam podobné myšlenky spořádaného a mravného pruského profes-
ora, doporučujícího Němcům, aby nepřítel přemáhali „sice s poctivostí a bodrostí,
ale ne příliš shovívavě a mdlé“, vedly (Wollman, 208). V těchto pasážích je Wollma-
nova kniha velmi aktuální, poučná i pro dnešní dobu.

Ve 2. subkapitole (*Slavismy a antislavismy za Slovanského sjezdu a povstání
v Praze*) sleduje Wollman především splet různých názorů, jak se projevy na sjezdu.
Jasně se z toho vyznačuje Bakuninův v podstatě děkabristický návrh na federaci slo-
vanských republik, dále plán poznaňského prof. Libelta, který počítá s obnovením
Polska a obsahuje i řadu zajímavých aspektů sociálních, takže má charakter v zá-
sadě buržoazně demokratický. K tomu přistupuje ideově poněkud neurovaný a ne-
důsledný návrh Zachův a konečně obratně státnicky koncipovaný Palackého text
„Manifestu sjezdu slovanského k národům evropským“. Wollman dochází k cel-
kem neradostnému konstatování, že „toto společné manifestování Slovanů nevneslo
nic pevnějšího než právě austroslavismus, přání zemské šlechty a slovanské buržoazie
semknout se pod Habsburky“ (str. 227).

⁵ Srov. o tom např. můj článek *Slovanská idea u Antonina Marka*, sborník „Franku
Wollmanovi k sedmdesátinám“ (redigoval Artur Závodský); Praha 1958, str. 100–114.

3. subkapitola (*Bakuninovy akce, Engelsova kritika, stanovisko Havlíčkovo a Palackého, příprava revoluce 1849*) se konečně dostává k uzlovému bodu celé knihy, k polemice s Engelsovými názory na malé slovanské národy, jak se projevily zejména v Engelsově kritice Bakuninových panslavistických plánů. Týká se to především Engelsových článků *Demokratický panslavismus a Boj v Uhrách* (oba z r. 1849). Bez zábran analyzuje Wollman zásadně mylné Engelsovy názory o minulosti, přítomnosti a budoucnosti slovanských „nárůdků“, jak je Engels sám opovržlivě nazývá. V některých bodech se Engels až překvapivě shoduje s Heffterem v přesvědčení o velikém „civilizačním“ poslání Německa, o nárocích Němců na zpětné dobytí domněle německé půdy a o bezúčelnosti samostatné existence malých slovanských národů. Je tu ovšem jeden základní rozdíl, že totiž u Hefftera jde o Veliké Německo prusácké, junkerské, u Engelse o Veliké Německo revoluční. Ukazuje se tu pochybenost názoru Engelsova, že revoluce v Evropě má jenom jednoho skutečně strašného nepřítele, a to Rusko. Jednostannost tohoto náhledu není ve Wollmanově knize, jak se domnívám, dostatečně zdůrazněna. Pruská nebo rakouská vláda nebyla v té době o nic méně reakční než ruská. Je ironií osudu, že k „vítězství revoluce na celé čáře“ nedošlo v Německu a v Rakousku, jak to Engels očekával, ale právě v tom Rusku, ve kterém viděl jediného skutečně strašného nepřítele revoluce. Je ovšem pravda, že Engels ještě za života Marxova dospěl k jiným názorům. V předmluvě k ruskému vydání *Manifestu* z r. 1882, koncipované ještě společně s Marxem, vyjadřuje přesvědčení, že „Rusko je předvojem revolučního hnutí v Evropě“. (*Manifest Komunistické strany*, Praha 1961, 18. vyd., str. 11.) Nedostatečný zřetel k trdním kritériím právě v bouřlivých čtyřicátých letech přesto nemálo udivuje u jednoho ze zakladatelů vědeckého socialismu, stejně jako jeho netřídní pohled na problematiku malých slovanských národů. Wollman vyvrací nesprávné Engelsovo tvrzení, jako by jenom Němci a Maďaři vedli Slovanů v boji proti Turkům a ochraňovali je před poturčením. Jen namátkou uvádí Wollman několik slavných slovanských jmen, známých z bojů proti Turkům (Zrinski, Chodkiewicz, Vladislav, Jan III. Sobieski). Vrcholem Engelsova nepochopení slovanské problematiky je označení Slovanů (s výjimkou Poláků ovšem, jak už o tom byla řeč) za hlavní nástroj kontrarevoluce. Wollman poukazuje na četné rozpory a nedůslednosti v Engelsových člancích: jednou oslavuje české bojovníky z r. 1848 jako revoluční hrdiny, podruhé pražskou červnovou revoluci vůbec nebere na vědomí; na jedné straně odsuzuje hanebné činy německých lancknechtů, na druhé straně schvaluje germanizaci a maďarizaci jako součást postupující a nutné civilizace. Nakonec však po zevrubném rozboru posuzuje Wollman Engelsovy omyly in slaviciis vcelku shovívavě a vysvětluje je obtížností a složitostí slovanských problémů v době ustavování novodobých národů; tyto věci nebyly ani pro rodilého Slovana a školného slavistu vždy snadné k pochopení, jak vidíme např. i u samého Šafaríka. Také Havlíček však dostal v této subkapitole svůj díl za to, že se zastával evropských „králů a mocnářů“, které ohrožoval Bakuninův plán na zřízení federace slovanských republik. Wollman konstatuje, že „Havlíček pro skutečnou lidovou revoluci smyslů buď neměl vůbec, buď jej v sobě zahlušil pod vlivem austroslovanských legitimistů a propagivně nenávisť k Rusům a Polákům“ (str. 269).

Hned v další 4. subkapitole (*Porevoluční vývoj slavismů a antislavismů*) se však Wollman Havlíčka zastává. Dovojuje tu, jak mladý, názorově nevyzrálý Havlíček se dostal do víru různých protichůdných směrů, v nichž se nedovedl vždy správně orientovat. Zklamání nad věrolomným postupem habsburské kamarilly a německo-rakouské menšiny vedlo nakonec Havlíčka znovu od „malého panslavismu“, tj. austroslavismu, k „velkému panslavismu“, když v pomoci carského Ruska a ve spolupráci všech Slovanů vidí novou naději pro zklamané a oklamané rakouské Slovanů. Ovšem také tehdy pak jsou názory Havlíčkovy plně rozpory, výkyvy, kolísání a nelogických protikladů. Mnohem klidnější a logičtější je názorový vývoj Palackého, který také, jak Wollman dokládá, „po zklamání s malým panslavismem a s Habsburky dostal se na dráhu velkého panslavismu kulturního“ (str. 290).

V dalším se Wollman vrací k Engelsovi a zabývá se dvěma jeho porevolučními články z února r. 1852, a to *Poláci, Češi a Němci a Úloha panslavismu*. Engelsův tehdejší názor, že „Čechy mohou nadále existovat jen jako součást Německa“, není jistě třeba vyvracet. Dějinný vývoj sám potvrdil pravdivost opaku. Znovu se u Engelse projevuje vliv Hefftera a jiných zastánců „velkoněmectví“ a historického civilizačního poslání Německa, jehož dobrodini na sobě poznali všichni západní Slované. Již zde se ukazuje, že Engels ze všech západních a jižních Slovanů jedině Polákům jako

národu „revolučnímu“ přiznával právo na samostatnost a sebeurčení. I zde ovšem docházelo k některým nedůslednostem. Ještě v r. 1851 píše Engels Marxovi o „šlechticky ospalém Polsku“ a vyslovuje názor, že význam Polska je dočasný, jen do agrární revoluce v Rusku. Pro situaci ostatních západních a jižních Slovanů Engels pochopení nemá a je o nich, jak se zdá, velmi nedokonale a nesprávně informován.

VII. kapitola *Padesátá léta XIX. století* (314–415) hned v 1. subkapitole *Názory na Slovanů za přípravy války s Ruskem*) odhaluje naivnost názorů stárnoucího Bakunina, který z původně děkabristického plánu na federaci slovanských republik přešel až k lidové patriarchální předstávám o „dobrém caru“, který sjednotí Slovanstvo. Opatření cara Mikuláše I. proti ilyrskému hnutí, jeho ujištění vídeňské vládě, že panslavistická propaganda nikdy nenajde podporu u carské vlády, a jeho záruky celistvosti Turecka dávaly jasnou odpověď na naivní představy Bakuninovy. V dalším se tu rozebírají práce autorů, kteří v předvečer krymské války informovali evropský Západ o Slovanech a slovanských problémech a které znali nebo citovali Marx a Engels. Je to především Francouz Desprez, pokračovatel Charrièrův a Robertův, který znal i Mickiewiczze a který v dvoudílné knize *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie* (1850) nejen informuje o Slovanech (podle svých možností a znalostí), ale snaží se také, jak Wollman říká, „ukázat, že carismus a panslavismus ohrožuje Konstantinopol, a tím ovšem i sféru francouzského vlivu a samy hranice Francie“ (str. 321).

Až příliš mnoho místa a pozornosti věnuje však Wollman – podle mého soudu – detailnímu rozboru knihy Cypriena Roberta *Le Monde Slave* z r. 1852 (na str. 331–352). Není sporu o tom, že tato kniha, dnes už v slovanském světě celkem neznámá a též odborníkům těžko dostupná, sehrála ve své době na Západě významnou roli, a to zejména v diplomatických a vojenských kruzích, pro něž především byla určena. Její tehdejší aktuálnost však dnes již dávno vyprchala a jméno Mickiewiczova pařížského pokračovatele Roberta je dnes známo nanejvýš už jenom slavistům. Politický smysl Robertovy knihy je vyjádřen v názoru, že carismus nemá práva vydávat se za ochránce řecko-slovanského světa v tureckém impériu. Tím je diplomaticky obratně zdůvodněn francouzský protiruský postoj a postup v otázkách Blízkého a Středního východu. U obou knih, Desprezovy i Robertovy, zdůrazňuje Wollman právem vliv Mickiewiczových idejí a jeho slovanského mesianismu. Marx v listě Engelsovi zařadil Robertovu knihu příznačně mezi spisy, které jsou „panslavistické, ačkoliv jsou protiruské“. Záslužně je v této partii práce upozorněno na některé u nás málo známé, resp. vůbec neznámé západoevropské slavofily, z nichž nejzajímavější je nesporně Francouz Ernest Cœurderoy, revolucionář-fantasta, který očekává revoluční spásu z masy slovanského rolnického lidu za vedení despoty, a to po vítězství nad Západem. Druhou práci smutně proslulého dr. Hefftera, drobný spisek *Das Slawentum* z r. 1852, odhaluje Wollman jako hlavní „kalný pramen“ Engelsových informací o Slovanech.

K nejzávažnějším částem Wollmanovy knihy patří 2. subkapitola (*Marxova a Engelsova Slavica*) VII. kapitoly. Je jistou nelogičností, zaviněnou pravděpodobně i velkým rozsahem díla, mnohotvárností složitého historického a literárněhistorického materiálu a dlouhým časovým rozpětím, v němž kniha vznikla, že se o Engelsových názorech na Slovanstvo píše na více místech a bez zřetele k chronologii. Tak např. ve IV. kapitole se probírají Engelsovy myšlenky z r. 1892 a VI. kapitola se vrací zpět k Engelsovým stanoviskům z r. 1849. Tím ovšem trpí přehlednost a také Engelsovův názorový vývoj není zachycen v náležitě systematickosti a přirozeném časovém sledu. Užitečnější by bylo soustředit všechny rozborů a komentářů Engelsových názorů do jedné kapitoly. Tak se pochopitelně i v této subkapitole setkáme s mnohým, co už bylo naznačeno dříve. Podrobněji se rozvádějí vývoody o „strašlivé skutečnosti ruské říše“ a konstatuje se, že Engels v podstatě zůstal v představě panslavismu jako válečného prostředku ruského carismu. Ve většině Engelsových článků o Slovanech se projevuje strach ze slovanské síly, která hrozí zaplavit Evropu. Poučná je konfrontace Engelsových názorů s myšlenkami děkabristy Pestěla a revolučního demokrata Gercena. Wollman vyvrací Engelsův omyl, že Poláci se prý nikdy vážně „nezapletli do panslavistické léčky“, poukazem na období, kdy část polské aristokracie a inteligence pěstovala přímo „rusoslavjanismus“. Přehled slavik z korespondence Marxe a Engelse informuje o slavistické literatuře, kterou Marx a Engels znali nebo o které aspoň věděli; naznačuje tak, ze kterých pramenů mohl především Engels čerpat pro

své stati o slovanských věcech. Nedostatkem této subkapitoly je jistá neucelenost a roztržiténost, daná do značné míry již povahou materiálu.

Naproti tomu další subkapitola (*Ruský panslavismus u „bratušek“*) se vyznačuje vzácnou jednoduše ideově tematickou i formovou, vyniká systematickostí podání, přesnou logikou a patří k nejlepším partiím knihy. Je věnována z převážné části pronikavé analýze Štúrova spisu *Slovanstvo a svět budoucnosti*, který je nejvýraznějším projevem tzv. ruského panslavismu čili panrusismu. Konstrukce Štúrova panslavistického programu vyrůstá z ryze hegelovského pojetí s tím rozdílem, že Štúr místo Germánů dosazuje Slovany. Bystře tu Wollman odhalil, jak právě carský zákrok proti maďarské revoluci vyvolal u Štúra vlnu vzepjatého nacionalismu. Protopresbyter Rajeuskij z ruského vyslanectví ve Vídni byl hlavním inspirátorem Štúrovým a měl na něho, jak Wollman dokládá, vliv podobně zhoubný jako Towiański na Mickiewiczze. Pod jeho vlivem Štúr zcela zabředl do zaostalého pravoslavného fideismu a nekritické idealizace carismu. Wollman tu skvěle vylíčil zvláštní, skoro nenormální opojení, v němž Štúr snil svůj neskutečný sen o ideálním „carstvu Slovanů“ pod vládou „gosudara“ Mikuláše. Štúr se tak ideově dostal na nejkrajnější pravici. Konečným cílem fantastických plánů byla slovanská velmoc s jedním jazykem státním a literárním. Štúrov obrat k této primitivní formě panrusismu je správně vyložen ze situace, vzniklé porevolučním útlakem i Štúrovou osobní tragédií, jeho roztrpčením po ztrátě bratislavské profesury.

Poslední, VIII. kapitola *Pypinův epitaf panslavismu z r. 1865* (416–446) se zabývá sedmou kapitolou knihy proslulého ruského literárního historika A. N. Pypina a *Obzor istorii slavjanskich literatur* (Petrohrad 1865). Tato kapitola pod názvem *Vzrožděnije i panslavizm* podává, jak Wollman sám konstatuje, „na tu dobu pozoruhodnou analýzu obou těch jmenovaných společenských jevů u Slovanů“ (str. 416). Pypin se pochopitelně nevyvaroval ani omylů. Před sto léty nemohl vědět to, co víme dnes. Ale některé věci mohl vědět už i tehdy. Chybná je především jeho představa, že panslavistické myšlenky v nejšířším slova smyslu (tím rozumím i cit slovanské přibuznosti a sounáležitosti, jak vyplývá z jeho výkladů) jsou výsledkem teprve slovanského obrození a dále, že slovanská myšlenka se vyvíjela směrem od ustavení jednotlivých slovanských národů k představě slovanského celku. Ve skutečnosti byl postup opačný: od představy jednotného slovanského „národa“ s několika „kmeny a nářečím“ se přirozeným procesem diferenciací dospívalo k pojetí samostatných slovanských jazyků a národů. V dalším je Wollman plně ve svém žilvu, když analyzuje, hodnotí a podle potřeby vyvrací Pypinovy názory o různých formách slovanské ideje a slovanství vůbec, což Pypin všechno nepřesně a neoprávněně zahrnuje pod mlhavý pojem „panslavismus“. U Pypina (i u jeho spolupracovníka Spasowicze) udivuje nedostatek informací o polském slovanovědění a rusofilství; opakuje se tu starý omyl, že čeští spisovatelé a vědci prý „nejvíce pracovali na učeném objevu panslavské ideje“ (Wollman, str. 424). Promíneme jim však tento omyl v r. 1865, uvážíme-li, že ještě roku 1958 nedávno zesnulý profesor vratislavské university Kolbuszewski zastával názor, že Češi „nasugerovali Evropě mýtus o jednotě Slovanstva“.⁶ Pypin směšuje bez jakéhokoliv rozlišení „panslavismus“ politický i kulturní, mylně se domnívá, že jeho projevy ustávají po nezdařených revolucích r. 1848–1849. Vážným opomenutím je neuvezení některých základních slavistických prací, např. Šafaříkových *Slovanských starožitností* a *Národopisu slovanského*. Jinak má Pypin slušné faktografické znalosti, avšak složitost národně obrozenického procesu u jednotlivých západních a jižních slovanských národů mu uniká, rovněž o mezislovanských vztazích a kontaktech je informován jenom nedokonale. Do podstaty třídních problémů ze svého stanoviska liberála šlechtického původu neproniká. Jako důsledný západník se staví rozhodně proti slavjanofilství a panrusismu. Existenci tří ruských národů a národních jazyků nebere však, stejně jako slavjanofilové a panslavisté, na vědomí. Pypin rozlišuje slavjanofilství třicátých a čtyřicátých let a panrusismus padesátých a šedesátých let, ale obojí zahrnuje pod neurčitý termín panslavismus (o slavjanofilství mluví jako o „mystickém moskevském panslavismu“). Pokrokový je Pypin hlavně v tom, že se proti panrusistům zastával práva malých slovanských národů na národní jazyk a literaturu. Plnou samostatnost ukrajinské a běloruské literatury však neuznal

⁶ Srov. o tom zejména Wollmanovu stat *Kdo „nasugeroval Evropě mythus o jednotě Slovanstva“?* (Sborník fil. fak., Brno 1961, C 8, str. 348–361.)

nikdy, a tak v závěru kapitoly Wollman konstatuje, že v tom se také u Pypina projevuje nedocenení růstu a zápasu o politickou samostatnost malých slovanských národů a že se tu v některých bodech vyskytuje zajímavá shoda názorů mladého Pypina a mladého Engelse, přičemž ovšem oba vycházejí ze zcela rozdílných ideových východisek.

Obširná souhrnná kapitola *Závěry* (447–469) je znamenitou syntézou všeho podstatného, co bylo v knize řečeno. Velkolepost jednotlivých Wollmanovy koncepce, která nakonec všechny neobyčejně složité a mnohotvaré problémy Slovanstva a slovanství v době před a po roce 1848 dovede promítnout do přehledného náčrtu pod zorným úhlem jednoho základního hlediska, vystupuje v tomto podivuhodně obsažném a zhuštěném resumé ve zvláště markantních konturách. Je tu přiznána velká morální a ideologická síla slovanství a rusofilství v obrozeneckém procesu malých slovanských národů, avšak současně je tu bez příkras ukázáno, jak po ryze politické stránce „všecko to slovanství v kritické době nástupu buržoazní demokracie zklamalo“ (str. 455). Nesouhlasím však s Wollmanovým názorem, že „tradiční chápání Slovanstva jako celku etnického a jazykového“ pochází až z období humanistickobarokního. Bylo to zde již dříve a je to doloženo už z doby cyrilometodějské.

Bohatý rejstřík odrůd a odvětví různých slavismů ve čtyřicátých až šedesátých letech minulého století sdružuje se Wollmanovi okolo tří hlavních pilířů, charakterizujících základní druhy těchto slavismů: okolo Mickiewiczova slovanského mesianismu, Havlíčkova austroslavismu a Štúrova panrusismu. Vedle toho je tu ovšem řada slavismů, představujících různé formy a nuance tzv. kulturního panslavismu, jehož typickými reprezentanty u nás jsou především Šafařík a Kollár.

Ještě i v těchto shrnujících *Závěrech* Wollman polemizuje, a to především s Edwardem Benešem (*Úvahy o slovanství*, Londýn 1944, 2. vyd. Praha 1947), méně s Františkem Červinkou (*Ceský nacionalismus v XIX. století*, Praha 1965). Benešovi vytýká nedostatečný zřetel k historickým a společenským souvislostem. Zejména připomíná, že různé panslavistické ideje nevznikly jenom u Rusů, Čechů, Slováků a Jihoslovanů, ale především také u Poláků, a že to všechno se nedatuje až od Šafaříka a Kollára, ale má kořeny už v době dávno minulé. Rovněž nerozlišování ruských revolučních demokratů a tzv. západníků označuje Wollman právem za vážnou chybu Benešových *Úvah o slovanství*. Tzv. západníci byli přece stejně jako slavjanofilové představitelé vládnoucí třídy a zastánci jejich zájmů.

Angličana Johna Bovinga označuje Wollman za jednoho z prvních tvůrců „fantómu politického panslavismu“. Existovaly ovšem i různé sny a fantazie podobného druhu slovanského původu; nejzajímavější z nich, děkabristický plán na utvoření federace slovanských republik se do střední Evropy a k rakouským Slovanům dostal až ve variantě Bakuninově. Wollman souhlasí s Červinkou, že je třeba revidovat dosavadní paušální a dogmaticky omezené odsudky Bakunina, který přes omyly svých posledních let a anarchistické sklony byl významným revolučním demokratem, a plně se staví i za Červinkův názor, že polské národní hnutí, ač zevně revoluční, bylo ve své podstatě méně protifeudální než kompromisně a loajálně postupující hnutí české. Zde jsou i kořeny mnohých Engelsových omylů v hodnocení situace a perspektiv malých slovanských národů.

Závěrem je možno o Wollmanovy poslední knize říci toto: Střízlivě, někdy až nemilosrdně kritický pohled na všechny projevy slovanských sympatií a antipatií, odvaha revidovat některé vlastní soudy z minulých let, podívat se statečně tvář i tvář pravdě, ať je jakákoliv, odbourat vžitě živé tradice a demaskovat falešná božstva, tato odvaha a statečnost, tak typická právě pro Wollmanovu lidskou i vědeckou osobnost, imponuje u slavisty téměř osmdesátiletého, který více než půl století badatelské činnosti zasvětil skoro výlučně Slovanstvu a slovanství.